

O'ZBEKISTONDA SIMFONIK DIRIJYORLIK SAN'ATI TARIXI

Xudoynazarov Jasur Otajonovich

Guliston davlar universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Kuychiyeva Zamira Unarovna

Guliston davlar universiteti o'qituvchisi

Zamirakuychiyeva@gmail.com tel: +998998507564

Annotatsiya : Ushbu maqola O'zbekistonda simfonik dirijyorlik san'ati tarixiga bir nazar bo'lib, Dirijyorlik san'ati qochon va qayerda, nima maqsadda paydo bo'lgan degan savolga javob berish hamda sohaning rivoji uchun jon kuydirib kelayotgan bir qator ustoz dirijyorlar hayoti va ijodi kabi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Kalit so'zlar: Dirijyorlik, ustoz shogird, simfoniya, musiqa merosi, orkestr, ansambl

San'at va madaniyat har bir millatni dunyoga tanituvchi muhim omil ekanligini muhtaram Prezidentimiz Sh. Mirziyoev doimo e'tirof etib kelgan. Bu borada hukumatimiz tomonidan yosh avlodni har tomonlama ilg'or va yetuk qilib tarbiyalash borasida ko'plab samarali ishlar olib borilmoqda. Xususan kelajak avlodga musiqa sir-asrorlarini o'rgatishi borasida ustozlar ko'magi ostida o'z bilimlarini oshirishi, o'zining ijrochilik mahoratini namoyish etishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda.

Yosh avlodni ma'naviy shakllantirishda musiqa san'atining o'rni beqiyosdir. Klassik kuy va qo'shiqlar tinglagan har bir kishi go'zallik dunyosiga kirib qoladi, ma'naviy etuk va barkamol, insonlarga sof nazar bilan qaraydi. Demakki, atrofdagi voqea-hodisalarni ezgulik sari nigoh tashlab, mamlakatning ravnaqiga katta ulushini qo'shadi.

Moxir dirijyor qo'lidagi bejirim yog'och tayoqchasining harakati ilk bor musiqa san'atiga qadam qo'ygan har bir insonni o'ziga rom etib, tinglovchilarni sehrlil ohang olamiga yetaklab olib kirishi sir emas. Bu sehrlil tayoqchaga ko'ngil qo'ygan ko'plab san'atkorlar uchun aynan dirijyorlik san'ati va uning sir-asrorlari hayotiy maqsad va kelajakdagi asosiy kasbini belgilashda bosh va muhim omil bo'lib qolgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Arturo Toskanini, Gerbert fon Karayan, Valeriy Gergiev, Klaudio Abbado, Vladimir Spivakov, Ernest Anserme, Djon Tauner Ul'yams va boshqalar. O'zbekistonning ko'zga ko'rinarli yetuk dirijyorlari –Doniyor Zokirov, Muxtor Ashrafiy, Aliksey Kozlovskiy, Alikssandr Glazunov, Naum Goldman, Zoxid Xaqnazarov, Quvonch Usmanov, Fazliddin Yuqubjonov, Farrux Sodiqov, Botir Rasulov, Sulaymon Shodmonov, Viktor Medulyanov, Eldor Azimov, Anvar Ergashev,

Feruza Abduraximova, Vladimer Neymer shular jumlasidan. Bugunda esa ular qatoriga yosh avlod vakillari Aziz Shoxakimov, Kamoliddin O'rinboev, Gayrat Abrarov, Bobomurod Xudoyqulov kabilar qo'shilib o'z kasbini professional va ite'dodli egalari sifatida o'zbek dirijyorlik san'ati rivojiga munosib ulushlarini qo'shib kelmoqdalar.

Dirijyorlik san'ati qochon va qayerda, nima maqsadda paydo bo'lgan degan savolga javob olish maqsadida tarix sahifalarni varaqlab o'tamiz.

Qadimgi ibtidoiy jamoa gulxan oldida muvoffaqiyatli ovni nishonlash maqsadida to'planganlar nigohi o'zini afsungar harakati bilan qo'lida nayzasini ushlab turgan qabila sardorining raqsiga qaratilgan. Ibtidoiy xalqlarning raqs va qo'shiqlarida ritmni qarsak chalib berib turganlar, shuningdek, dupurlatib yoki do'mbra chalib urib turishgan. Qadimgi Gretsiyada xo'r raxbarlari bo'lib, ular oyoqlarini dupurlatib, sakrab, ritm belgilab berganlar. Yana tarixdan shu ma'lumki rim qo'shiqchilarini ya'ni xo'r bo'lib kuylaydigan insonlarni bir xilda boshqarish uchun qo'l harakati juda muhim hisoblangan. Bu vaqtda shu boshqaruvchining qo'lida tayoqcha ham bo'lgan. Boshqaruvchi har bir takti oyoqlari bilan taqillatib, qo'lidagi tayoqchasi bilan taqillatib jamoani bir xilda boshqarishga harakat qilgan. Balki shu hodisa hozirgi dirijyorlik san'atining boshlang'ich poydevori bo'lgan desak adashmagan bo'lamiz.

Yurtimizda dirijyorlik san'atining boshlang'ich rivojlanishi XX -asrning 30-yillariga borib taqaladi. Umuman olganda mahalliy dirijyorlik san'atini shakl topib rivojlanishi Yevropa san'at uslublari - opera, balet, operetta, drama va bir qancha yangi sohalarning yurtimizga kirib kelishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'z navbatida dirijyorlik san'atining rivojlanishiga ham katta turtki bo'ldi. Bu sohani ravnaqiga Doniyor Zokirov, To'xtasin Jalilov, Tolibjon Sodiqov, F. Shamsuddinov, Muxtor Ashrafiy, Naum Abramovich Goldman, Aliksey Fidorovich Kozlovskiy, Alikssandr Konstantinovich Glazunov kabi kompozitor va dirijyorlari, simfonik orkestr bilan yonma –yon faolliyat olib boruvchi mohir xo'rmeysterlar -S.Vasilenko, A.Sultonov, R.Xublarov, V.Kaltman, B.Umidjonov, A.Xamidov, B.Lutfullayev, J.Shukurov, D.Qurbonova, L.Shamsina, F.Fayziy, Q.Mirzayev, Sh Yormatov va boshqa mutaxassislar shuningdek kasbi bo'yicha yorqin dirijyor bo'lgan Quvonch Usmonov, Gani To'laganov, Dilbar Abduraxmonova, Zohid Xaqnazarov kabi ustozlarning yurtimizda dirijyorlik san'ati gullab yashnashiga o'zlarining benihoya katta xissalarini qo'shganlar.

Hozirda ham bu sohaning rivoji uchun jon kuydirib kelayotgan bir qator ustoz dirijyorlar va ularning sinfidan tarbiyalanib voyaga etgan shogirtlarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Bular V.B.Neymer, Farrux Sodiqov, Botir Rasulov, Feruza Abdurahimova, Viktor Medulyanov, Eldor Azimov, Fazliddin Yoqubjonov, Sulaymon Shodmonov va ularning shogirdlari Aziz Shohakimov, G'ayrat Abrarov, Bobomurod Xudoyqulov, Komoliddin O'rinboev, Azamxon Axmedov, Asadbek Ayubjonov va

bir qancha qobilyatli yosh dirijyorlar milliy va jahon sahnalarida mumtoz musiqa va o'zbek musiqa san'atini baralla yangrashida tinimsiz mehnat qilib kelishmoqdalar.

O'zbekistonda dirijyorlik san'ati XX-asrning 30-yillarida shakllanib. Uning jadal sur'at bilan rivoj topadi. Ham mazmunan , ham shaklan rivojlanib borishi esa XX - asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi.

Bu yurtimiz uchun nisbatan yangi yo'nalish. Arxiv dalillar va tadqiqotchilarning musiqa san'atining turli yo'nalishlarini o'rganishga bag'ishlangan sahifalarida muhrlanib qolgan. Buning asosiga ko'ra yurtimizda dirijyorlik san'atini rivoji simfonik sahna, xalq cholg'ulari, xo'r jamoasi, damli va estrada musiqa yo'nalishlarinig tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lib rivoj topgan . Milliy kompozitorlik ijodiyoti namunalari, mumtoz simfonik musiqaning an'anaviy badiiy shakllari, uslublari, ifodaviy vositalar yordamida , ijtimoiy hodisalarni aniq realistik aks ettirgan yangi badiiy asarlar yaratishga turtki berib dirijyorlik san'atini o'z qiyofasi shakllanishiga zamin yaratdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

To'g'ri dirijyorlik san'ati birinchidan , badiiy ijodning zamonaviy tabiati, yangicha xususiyatlari, yangi davr, yangi shart -sharoitlari va hayot talablari , vazifalari hamda badiiy muhit bilan har tomonlama uzviy bog'langandir. Ikkinchidan o'zbek musiqa san'ati , ayniqsa kompozitorlik ijodidagi , yangiliklar , o'zgarishlar, uning yangi timsollari, ijobiy qahramonlari xalqning moddiy-ma'naviy o'sishi, yuksak estetik didi, yangicha insonparvarlik qarashlari va fazilatlarini bilan belgilanadi.

Proffesional orkestr yaratish uchun V.Leysek, V.M.Mihalik, N.Mironov va boshqa kapelmeyslrlar hamda sozandalar katta tashabbus ko'rsatganlar.

XX asr boshlariga kelib Toshkent o'zining musiqiy hayoti rivojiga ko'ra yirik shaharlardan biriga aylandi. O'quv yurtlarida xo'rlar ularning bazilarida esa simfonik orkestrlar tashkil etildi. 1909-yili V.V.Leysek 30 kishilik simfonik orkestr tashkil qilib simfonik konsertlar qo'yib berdi. 1913-yilda ochilgan "Filarmoniya jamiyati" klassik musiqalarni targ'ib qilib borish vazifasini o'z zimmasiga olib N.N.Mironovning 'revizorchi' operasini konsert ijrochiligida tinglovchilarga namoyish etdi. Bunda yakkaxonlar xo'r, balet simfonik orkestr qatnashdi. 1915-yilda N.N.Mironov chex va avstrilik asl musiqachilardan iborat simfonik orkestr tuzib ishlay boshladi.

Ushbu jamiyatlar, to'garaklar va jamoalarning faoliyati bevosita kapelmeyslrlarning ijodiy ishlari bilan bog'liq bo'lib ular xavoskor orkestrlar va xo'rlar rahbari turli kansertlarda ijrochi va asosan dirijyor sifatida faoliyat ko'rsatishgan. Kapelmeyslrlarning ko'pchiliglari Turkiston o'lkasining musiqiy hayotida muhim iz qoldirganlar. Bular orasida: A.Exgorn-O'zbekistonda birinchi etnograf, V.Leysek- "Lira" Toshkent xo'r jamiyati tashkilotchisi va dirijyori ,N.Mironov skripkachi sozanda va kompozitor ,dirijyor D.Mihaylov.

Marg'ilon musiqa jamiyati dirijyori G.Podnyashel-Samarqand musiqa jamiyati

dirijyori G.Maxan-, Berlin jurnalida o'zbek musiqasi haqida bir necha maqolalar nashr etgan.

O'zbekistonda dirijyorlik san'atini so'nggi bosqichida aynan shu jihatlar ko'zga tashlanadi . Taraqqiyotining o'ziga hos hususiyatlari, rivojlanish yo'llari va qonuniyatlarini aniq belgilash ancha murakkabdir.

O'zbekistonda shakllangan dirijyorlik san'atiga nazar tashlar ekanmiz, uni bir tomondan, rivojlangan kompozitorlik ijodiyoti bilan hamkorlikda rivoj topishi , ikkinchi tomondan esa musiqali teatr va ko'p ovozlik ijrochilik jamoalarining tashkil topishi bilan chambarchas bog'liqligi ko'zga tashlanadi. Chunki kompozitorlik ijodiyoti va ijrochilik jamoalari o'rtasida yuzaga kelgan bunday ijodiy jarayonning tug'ilishi ijrochilar va ijodkorlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishining kuchayishi yangi bir ijrochilik san'atidagi hodisa sifatida rivojlanib borayotganiga guvoh bo'lamiz. Zamonaviy o'zbek kompozitorlik ijodiyoti bosqichida komplementarlik taomili ancha rivojlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Ijtimoiy hayotimizdagi katta voqealarning shoxidi va bevosita ishtirokchisi bo'lgan kishilarning o'z ko'rgan bilganlarining , o'z his-hayajonlarining badiiy ifodasi sifatida musiqa ma'daniyati yangi ijrochilik san'ati, ya'ni dirijyorlik yuzaga keldi.

XX asr 50-80- yillarda dirijyorlik san'atning keng rivoj olishi ,uning har xil turlarini rivojlanishga olib keldi va buni e'tibordan chetta qoldirib bo'lmaydi.

Yuqorida aytib o'tkanimizdek XX asr o'zbek dirijyorlik san'atiniing taraqqiyoti, bevosita yangi jamiyatning rivojlanish tarixiga yuz berayotgan voqelikni ,ya'ni xalq hayotini yorqin aks ettirishi bilan tariflanadi va g'oyat muhim tarbiyaviy-ma'naviy salohiyati, faol tasirchan vositaligi ham ana shundadir.

O'zbek dirijyorlik san'ati 70 yil davomida o'zbek musiqasi bilan o'zaro uyg'unlikda o'sib rivoj topadi.. Bu ikki san'atning birligi go'yaviyligida, mavzusida, timsollaru-mazmunida, xalq qahramonliklarini kuylashda , insoniy yuksak g'oyalar sari yangi ijodiy ruhda tarbiyalashda, siyosiy, ijtimoiy, estetik mohiyatida uning mumtoz musiqasiga nisbatan g'oyaviy jihatdan yuqori ko'tarilganligi ravshan ko'rinadi.

Respublikada yangi avlod dirijyorlarni tarbiyalashda , eng avval dirijyorlarni nafaqat konsert amaliyotidagi faoliyati, balki pedagogik sohada olib borgan harakati e'tiborga sazovor. O'quv maskanda tarbiyalanib voyaga yetgan ko'plab dirijyorlar uchun bunda ustoz san'atkor , kompozitor va dirijyor Muxtor Ashrafiy bo'ldi.

Pedagogik faoliyati va mahoratli buyuk o'zbek bastakori, dirijyor va jamoat arbobi Muxtor Ashrafiy iste'dodining ajralmas qismidir. O'qituvchi sifatida Ashrafi opera tayyorlash va orkestr dirijyorligi, bastakorlik va musiqiy tanqid sohalarida ishlagan va o'z sinfida ko'plab istedodli shogirdlar tarbiyalagan. Uning bevosita simfonik dirijyorlik talabalari hozirgi kunda taniqli san'at ustalaridir. U ustozning ko'p qirrali ijodiy merosini haqli ravishda milliy va jahon madaniyatining mulki deb atash

mumkin.

Jahon klassikasining afsonaviy durdona namumalaridan tortib to milliy asarlarini sahnalashtirishning eng jasur rejalarini amalga oshirish imkoniga ega bo'lgan dirijyor M. Ashrafi Toshkent konservatoriyasi va respublikaning eng yirik Alisher Navoiy nomidagi Davlat akademik teatri asoschilaridan biri sanaladi. Yangi san'atni targ'ib qiluvchi Muxtor Ashrafi professional kadrlar tayyorlash borasida g'am chekkan. O'zbek opera va balet teatri uchun muntazam ravishda kasbiy bilimlarni puxta egallagan kadrlarni tayyorlashda muhim vazifa deb bilgan"

Muxtor Ashrafiyning o'zi 30 yildan ortiq umrini Toshkent davlat konservatoriyasi devorlarida respublika uchun musiqiy kadrlar tayyorlashga bag'ishlagan. 1943 yildan beri opera tayyorlash kafedrasida o'qituvchi bo'lib ishlagan kompozitor va dirijyor, keyinchalik Toshkent konservatoriyasining rektori sifatida faoliyat olib borib konservatoriyada opera studiyasini yaratishda tashabbuskorlardan biri bo'lgan va shu kungacha yosh ijrochilarni rivojlantirishda tarixiy hissasini qo'shib keldi.

Pedagogik faoliyati davomida Muxtor Ashrafiy opera va simfoniya dirijyorlik sinfini ham boshqargan.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, Alisher Navoiy nomidagi Katta opera va balet teatrining yetakchi direktori Andrey Slonimning so'zlariga ko'ra, "Xudodan yuqtirilgan katta iste'dod Muxtor Ashrafiyga bir vaqtning o'zida o'z voris –shogirdlariga ta'lim berish sirini ham inom etgan. O'zining izlanishlarida, ijro amaliyotida ortirgan tajribalari va kashfiyotlarida u yuqori malakali dirijyorlik maktabini yarata oldi. O'zbek zaminida dirijyorlik san'ati gullab-yashnashiga astoydil e'tibor qaratdi. U o'z shogirdlarida o'ziga xoslikni, o'z yo'linin topishda ijodiy palitra, ranglar, talqinlarda o'ziga xos individual qirralarni ochishga harakat qiladi .

Ularning sinfidan bugunda o'zbek dirijyorlik san'atini faxriga aylangan shaxslar: Sobiq ittifoq xalq artisti Dilbar Abdurahmonova , O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at namoyandalari Fazliddin Yoqubjonovlar, Botir Rasulov, professor Vladimir Neymer, Abdug'ani Abdukayumov, G'ani To'laganov, Quvonch Usmonov, Farruh Sodiqov, Viktor Medyulyanov - bularning barchasi Muxtor Ashrafining maktabidir . Muxtor Ashrafi Andrey Slonimni o'zi opera tayyorlash bo'limida dars berishga taklif qildi, u erda u 40 yildan ko'proq vaqt davomida ishlab kelmoqdlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Rajabov. Maqom asoslari. T., 1992.
2. Mohigul Akbarova, & Konurova Leyla. (2021). PEDAGOGICAL RECOMMENDATIONS THAT STUDENTS WILL NEED IN THE PROCESS OF TEACHING VOCAL ART. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 2(07), 18–20. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/HXS8T>
3. THE IMPORTANCE OF INCULCATING OUR NATIONAL MUSICAL

HERITAGE IN THE MINDS OF YOUNG STUDENTS Abdurasulov Bahodir
Saydurasulovich Международный современный научно-практический жур
Новости образования: Исследование в XXI веке

4. *BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINING USTOZ-SHOGIRD
AN'ANALARI ASOSIDA O'QITISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH*
Kuychiyeva Zamira O'Narovna Or iental Art and Culture